

güneydoğusunda (kible yönü) yer alan Mescid-i Zülhuleyfe'ye göre daha küçük olan bu mescid Mescidü'l-Muarres adıyla şöhret kazandı. Abbâsiler zamanında onarım gören Mescid-i Zülhuleyfe kible tarafında küçük bir kemeri, kuzeybatı köşesinde bir minaresi bulunan, taş ve kerpiçten yapılmış basit bir yapı idi (a.g.e., III, 423); çevresinde su kaynakları vardı ve sel yatağının üzerinde bulunmasından dolayı sık sık tamir ediliyordu. Memlûkler ve Osmanlılar döneminde çeşitli onarımlar geçiren bu mekânı ziyaret eden Evliya Çelebi Mescid-i Zülhuleyfe'yi, Hz. Ali'ye nisbet edilen suyu bol ve lezzetli bir kuyunun yanında geniş bir hurma bahçesinin içinde on iki kubbeli, minaresiz, mahfilî ve minberi olmayan, zemini kumla kaplı kâgir bir yapı olarak niteler (*Seyahatnâme*, IX, 338-339). Semhûdî'nin (ö. 911/1506) Mescid-i Zülhuleyfe'nin kible tarafında bazı izleri bulunduğunu söylediği Mescidü'l-Muarres (*Vefâ'ü'l-vefâ*, III, 424-427), Eyüp Sabri Paşa'nın kaydettiğine göre zaman içinde sellerle ortadan kalkmış ve arsası kumlarla dolmuştur (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 1107).

XX. yüzyılın ortalarından itibaren hacı sayısının artması üzerine Mescid-i Zülhuleyfe'nin yenilenmesi ve çevresinde düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya çıktı. Melik Faysal b. Abdülaziz döneminde birtakım çalışmalar yapıldıysa da asıl genişletme ve yenileme faaliyetleri Melik Fehd döneminde gerçekleştirildi. Çevresindeki yeşil alan ve sosyal tesislerle birlikte 90.000 metrekarelik bir alanı kaplayan ve 6000 metrekarelik iç alanında 5000 kişinin aynı anda namaz kılabilirdiği Mescid-i Zülhuleyfe ihrama girmek için buraya gelecekerin bütün ihtiyaçları karşılanacak şekilde düzenlendi. Bugün Medine'nin güneybatı sınırını ulaştığı, Medine-Mekke yolunun sağ tarafında kalan Mescid-i Zülhuleyfe'nin Mescid-i Nebevî'ye uzaklığı yaklaşık 11 kilometredir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

*Müsned*, I, 28-29, 238, 252, 254; II, 136; III, 111; IV, 327-328; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, II, 133; III, 339; IV, 254; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-münevvere*, I, 73-74, 166; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), I, 473-474; Harbî, *el-Menâsik ve emâkinü şurukı'l-hac ve me'âlimü'l-Cezire* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1401/1981, s. 425-429; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 620, 622, 638; III, 123; IV, 437; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'* (nşr. Ebû Suheyb el-Kermî), Riyad 1418/1998, s. 231-232, 251-253; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 295-296; Ebû'l-Fîdâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Abdüssâtir v.dğr.), Kahire 1408/1988, IV, 174-175; V, 101-106, 134, 225; Firûzâbâdî, *el-Megânimü'l-*

*mütâbe fi me'âlimi tâbe* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1389/1969, s. 119; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), III, 450-451, 453; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muştafâ* (nşr. Kâsım es-Sâmer-râî), Beyrut 1422/2001, I, 194; III, 421-427; IV, 244-247; Sirâceddin İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâ'ik* (nşr. Ahmed İzzü İnâye), Beyrut 1422/2002, II, 60-62; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), IX, 338-339; Abdülmelik b. Hüseyin el-Âsimî, *Simtû'n-nücümü'l-avâlî fi enbâ'i'l-evâ'il ve't-tevâlî* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecûd – Ali M. Muav-vaz), Beyrut 1419/1998, II, 46, 204, 463; IV, 225; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 1107-1108, 1193-1194; Abdülbâsîr Bedr, *et-Târîhu's-şâmil li'l-Medineti'l-münevvere*, Medine 1414/1993, II, 376; III, 292-296; Ahmed b. Yâsin el-Hyârî, *Târîhu me'âlimi'l-Medineti'l-münevvere kadîmen ve hadîşen*, Riyad 1419/1999, s. 111-114; Mustafa S. Küçükaşçı, *Câhiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul 2003, s. 96, 150, 154, 171.



MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

### ZÜLHUYEYSIRA

(ذو الخويصرة)

Hz. Peygamber'in  
ganimet taksimine itiraz eden  
ve ilk Hâricî liderlerinden  
Hurkus b. Züheyr ile  
aynı kişi olduğu söylenen şahıs  
(bk. HURKUS b. ZÜHEYR).

### ZÜLİSBA' el-ADVÂNÎ

(ذو الإصبع العدواني)

Ebû Advân Hursân  
b. Muharris b. el-Hâris  
b. Sa'lebe el-Advânî  
(ö. m. 600 [?])

Câhiliye dönemi şairi.

Câhiliye devrinin tanınmış süvarilerinden biridir. "Zülsba'" (parmaklı) lakabının sebebi ayak parmaklarından birini yılanın sokması üzerine parmağını kesmek zorunda kalması veya ayağından fazladan bir parmağın bulunmasıdır. Mudar kabilesine bağlı Kays Aylân'dan Benî Cedîle'nin kollarından Advân'a mensuptur. Muammerûndan olan şair, Şerîf el-Murtazâ'ya göre 170 (*el-Emâlî*, I, 245), Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye göre 300 yıl (*el-Mu'ammerûn*, s. 113) yaşamıştır. Kabilesinin yerleştiği Taîf'te hayatını sürdüren şair Câhiliye devrindeki bazı meşhur savaşlara katıldı, Advân kabilesinin bölünmesine ve onun kollarından olan Benî Nâc b. Yeşkür b. Advân ile Benî Avf b. Sa'd arasında savaşın çıkmasına şahit oldu, kendi oymağı Benî Nâc'ın Benî Avf'a baskın yapması ve iki grubun savaşa tutuşması üzerine aralarında barışı sağlamaya çalıştı. Fakat Benî Avf onun bu çabasını kabul etmedi ve amca-

larının oğulları ile savaştı, bölünüp parçalandı. Şair bütün bunları şiirlerinde (Kâfiyye, Dâdiyye) dile getirdi (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, III, 89-96, 103-104).

Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, şairin dört kızıyla aralarında geçen, beğendikleri damat adaylarının niteliklerine dair bir anekdot kaydetmiştir (a.g.e., III, 94-96). Ümâme adlı kızı babasının çok yaşlanmasından dolayı ancak bastonla yürüyebildiğini görünce ağlamış, şair de bir şiirinde (Nûniyye) bu hususu dile getirmiş (a.g.e., III, 108-109), yok olup giden milletlerin halini örnek gösterip kızını teselli etmeye çalışmış, son beytinde, "Ümâme! Sakın şaşma bana ârız olan bu hale / Çünkü zaman değiştirmedir bizi zamanla halden hale" demiştir. Şair oğlu Üseyd'i ölümü yaklaştığı zaman yanına çağırılmış ve ona toplumda sevilip sayılan bir insan olmak için tevazu, güler yüzlülük ve cömertlik gibi erdemlere dair hikmetli sözler içeren uzun bir kasideyle (Lâmiyye) nasihatte bulunmuştur (a.g.e., III, 99-100). Bir şiirinde (Sîniyye) kendisine düşman olan bir amca oğlundan (Amr) söz etmektedir (a.g.e., III, 101-102). Şairin milâdî VII. yüzyılın başlarında öldüğü tahmin edilmektedir.

Zülsba' el-Advânî'nin şiirleri *el-Mufaḍḍaliyyât* (nşr. Lyall, I, 311-315, nr. 29; I, 321-327, nr. 31), *el-Aşma'iyât* (s. 62, nr. 18), *eş-Şîr ve's-şu'arâ'* (İbn Kuteybe), *el-Emâlî* (Ebû Ali el-Kâlî), *Kitâbü'l-Eğânî* (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî), *Münthe't-taleb* (İbn Meymûn), *Şerhu şevâhidi'l-Muğni* (Süyûtî) gibi antoloji ve edebiyat eserlerinde yer almaktadır. Ebû Amr eş-Şeybânî'nin rivayetiyle günümüze kadar gelen *el-Mufaḍḍaliyyât*'ta (I, 321-327, nr. 31), Ebû Ali el-Kâlî'nin *el-Emâlî*'sinde (I, 255-257) ve *Kitâbü'l-Eğânî*'de (III, 104-106) yer alan Kasîde-i Nûniyye'sine (otuz altı beyit) Reyvâ adlı bir kadına karşı duyduğu aşkı dile getiren beyitlerle başlayan şair, daha sonra kabilesi içinde birliği zedeleyici bazı olumsuz olaylara değinerek öğüt verir, soyu ile övünür, cömertliğinden, iffetinden ve savaşlarda gösterdiği sabırdan söz eder.

Advânî daha çok barışa davet, hikmet, öğüt ve fahr türünde şiirler yazmıştır. Gazel, medih ve av tasviriyeli ilgili şiirleri azdır. Şiirlerinin duygusal olmanın yanı sıra üslûbu sade, mânaları açıktır. Bazı şiirlerinde bir "şövalye" ahlâkı olarak toplumun çıkarını bireyin çıkarına yeğlemek, şecaat, cömertlik, mertlik, onurluluk, aileyi ve komşuyu koruma, bu uğurda canını feda etme, vefa, övgü ve yergide itidal gibi er-

## ZÜLİSBA' el-ADVÂNÎ

demlere vurgu yapması; farz, sünnet, doğru yol (sebîlül-rüşd) kavramlarını kullanması, Régis Blachère gibi yazarları, bu şiirlerin Kur'an'ın etkisiyle yazılmış İslâmî döneme ait ürünler olduğu kanaatine sevk etmiştir. Şairin Tanrı inancını vurgulayan bazı hikmetli dizeleri şöyledir: "Bende sabır dışında bir noksanlık görülmez / Diğer hususlarda ise Allah bana kâfidir, başkası gerekmez"; "Şüphesiz dünyayı daraltıp genişleten Allah / Seni benden müstağni kılar, senden müstağni kılacaktır"; "Allah biliyor beni, Allah biliyor sizi / Allah'tır sizi benden, beni sizden müstağni kılacak olan"; "Biliyorsanız doğru yolu koşun ona / Bilmiyorsanız doğru yolu gelin bana."

Ebû'l-Ferec el-İsfahânî *Kitâbü'l-Eğânî* -sinde şairin hayatına ve şiirlerine özel bir bölüm ayırmış ve burada Ebû Amr eş-Şeybânî, Asmaî, Muhammed b. Habîb ve Ömer b. Şebbe gibi ünlü dil âlimlerinden gelen sağlam rivayetlere dayanmıştır. Kâtib Çelebi şairin zamanımıza intikal etmeyen bir divanından söz eder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 789). Sükkerî'nin *Eş'ârü Müzeyyen ve 'Advânî*'nda da (*Eş'ârü Fehm ve 'Advânî*) şiirlerinin önemli bir kısmı yer almış olmalıdır. Abdülvehhâb M. Ali el-Advânî ve M. Nâyif ed-Düeymî, onun şiirlerinin önemli bir kısmını bir araya getirerek *Dîvânü Zülüşba' el-'Advânî* adıyla yayımlamışlardır (Musul 1393/1973).

## BİBLİYOGRAFYA :

Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaḍḍaliyyât* (nşr. Ahmed M. Şâkir – Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1383/1963, s. 153-156 (nr. 29), 159-161 (nr. 31); a.e. (Ebû Muhammed el-Enbârî'nin şerhiyle birlikte, nşr. C. J. Lyall), Oxford 1918-21, I, 311-315 (nr. 29); I, 321-327 (nr. 31); Asmaî, *el-Asma'ü'yât* (nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ'), Beyrut 1416/1995, s. 62 (nr. 18); Ebû Hâtîm es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûn ve'l-veşâyâ* (nşr. Abdülmün'im Âmir), Kahire 1961, s. 58, 113; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, Beyrut 1964, s. 597-598; Ebû Ali el-Kâli, *el-Emâlî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübül-ilmîyye), I, 129, 255-257; II, 220; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1963, III, 89-109; Âmidî, *el-Mü'telif*, s. 118; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 232; Şerif el-Murtazâ, *el-Emâlî* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1373/1954, I, 244-253; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Simtû'l-le'âli fi şerhi Emâlî'l-Kâli* (nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Kahire 1354, s. 289-290; Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-Mufaḍḍaliyyât* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1397/1977, II, 573-589 (nr. 29), 590-606 (nr. 30); a.mlf., *Şerhu İhtiyârâti'l-Mufaḍḍal* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1407/1987, II, 752-765; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, VIII, 99; Süyûtî, *Şerhu sevhâidi'l-Muğni* (nşr. Ahmed Zâfir Kûcân), Beyrut, ts. (Menşûrâtü dâri mektebeti'l-hayât), I, 430-433; *Keşfü'z-zunûn*, I, 789; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe*, V, 284-287; L. Şeyho, *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye*, Beyrut 1891, V, 625-639; O. Rescher, *Abriß der Arabischen Litteraturgeschichte*, Stutt-

gart 1925, I, 79-80; Sezgin, *GAS*, II, 297-298; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebe*, I, 165; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 131; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 173; Aff Abdurrahman, *Mu'cemü'l-şu'arâ'ti'l-Câhiliyyin ve'l-muḥadramîn*, Beyrut 1417/1996, s. 87; M. R. Boucher, "Deux poètes anti-islamiques. II: Notice sur Zou'l-asba el Adouani", *JA*, altıncı seri: IX (1867), s. 120-146; Ahmed Nettûf, "Zülüşba' el-'Advânî", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2004, IX, 650-651; Muhammed İsmâ Behî, "Zülüşba' el-'Advânî", *Mv.AU*, IX, 512-514.



SÜLEYMAN TULÜCÜ

## ZÜLKARNEYN

(ذو القرنين)

Kur'an'da kendisine büyük güç ve imkân verildiği bildirilen kişi.

Sözlükte "sahip, mâlik" anlamındaki zû ile "boynuz, kâkül, şakak; aynı dönemde yaşayan nesil, akrân" gibi mânalara gelen **karn** kelimesinin (Ezherî, *Teḥzîbü'l-luğa*, "karn" md.) tesniye kalıbından oluşturulan **zül-karneyn** terkinbinin anlamı karn kelimesine verilen mânaya göre değişir (Hasan el-Mustafavî, IX, 274-278). Mekke döneminde yahudilerin veya daha kuvvetli bir ihtimalle yahudilerin yönlendirmesiyle Kureyşli müşriklerin Hz. Peygamber'i imtihan etmek amacıyla sordukları üç sorudan birine cevap mahiyetinde nâzil olan Kehf sûresinin 83-98. âyetlerindeki kıssada (Taberî, *Câmî'u'l-bejân*, IV, 174, 271; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 100) üç defa geçen Zülkarneyn kelimesinin bir özel isim mi yoksa lakap mı olduğu açık değilse de hâkim görüş lakap olduğu yönündedir. Gerek Arap dilinde lakap ve sıfata delâlet eden "zülcenâhayn, zülyedeyn" gibi kelimelerin bulunması gerekse Kur'an'da Hz. Yûnus'tan "zennûn / zunnûn" diye söz edilmesi (el-Enbiyâ 21/87) Zülkarneyn'in özel isimden ziyade lakap olabileceğini düşündürmektedir; fakat bu lakabın ne mânaya geldiği de açık değildir.

İslâmî kaynaklarda yer alan ve önemli bir kısmı İsrâiliyat türü rivayetlere dayandığı anlaşılan farklı izahlara göre Kehf sûresinin 83-98. âyetlerinde konu edilen kişinin doğuya ve batıya seferler düzenleyip büyük fetihler yapan bir cihangir olduğu, insanları tevhide davet ettiği için inkârcılar tarafından başının iki tarafına vurularak öldürüldüğü, başında boynuz benzer iki çıkıntının yer aldığı, tacının üstünde bakırdan iki boynuz bulunduğu, saçlarının iki örgülü olduğu, emrine ışık ve karanlığın verildiği, rüyasında kendini gökyüzüne tır-

manmış ve güneşin iki kenarından tutunmuş halde gördüğü, hem anne hem baba tarafından asil bir soya mensup bulunduğu, İran ve Yunan asıllı iki soydan geldiği, hayatı boyunca iki nesil gelip geçtiği, büyük cesaretinden dolayı veya savaşta düşmanlarını âdeta koç gibi vurup devirdiği yahut kendisine zâhir ve bâtin ilmi verildiği için Zülkarneyn diye anıldığı belirtilir (Sa'lebî, *el-Keşf*, IV, 146; Fahreddin er-Râzî, XXI, 140). Bazı müfessirler, karn kelimesinin Arapça'da kâkül / zülûf anlamındaki kullanımının yaygınlığına atıfla söz konusu lakabın "iki örgülü" mânasına geldiğini söylese de (İbn Âşûr, XVI, 19) Kehf sûresinin 85-86 ve 89-90. âyetlerinde Zülkarneyn'in doğu ve batı istikametinde iki seferine işaret edilmesi, ilk açıklamanın daha isabetli olduğunu düşündürmektedir. Buna göre Zülkarneyn lakabı "cihangir, cihan hükümdarı" gibi bir mânâ ifade etmektedir. Bu izah, Zülkarneyn'in Bizans ve İran'ı ele geçirmesinden dolayı bu lakapla anıldığı yolundaki Ehl-i kitap kaynaklı görüşün yanı sıra (Taberî, *Câmî'u'l-bejân*, VIII, 271) Zülkarneyn lakabının kinaye yoluyla güç ve iktidarı simgelediği, bu sembolik anlamın nüzûl dönemindeki yahudilerce bilindiği yönündeki tesbitlerle de desteklenebilir (Kâsımî, VII, 76). Nitekim Eski Ahid'in Daniel kitabında (8/3, 20) koç ve iki boynuz imgesiyle ilgili bir rüyetten / vizyondan söz edilmekte ve iki uzun boynuzlu koçun Med ve Pers krallarını simgelediği belirtilmektedir.

Kur'an'da yer alan Zülkarneyn kıssasıyla ilgili ifadeler oldukça veciz ve müphemdir. Bu durum kıssayla ilgili tarihî bir çerçeve belirlemeyi güçleştirmektedir. İlgili âyetlerdeki ifadelerle göre Zülkarneyn, Allah tarafından kendisine verilen büyük güç ve geniş imkânlar sayesinde dünyanın doğusuna ve batısına iki sefer düzenlemiştir. Batı istikametindeki ilk seferinde karşılaştığı bir halka zulümden / şirkten sakınma, Allah'a iman, sâlih amel ve güzel mükâfat gibi kavramlarla ifade edilen bir dinî-ahlâkî tebliğde bulunmuştur. Ardından doğu istikametinde ikinci bir sefere çıkmış ve bu sefer sırasında kendilerini güneşten koruyacak gölgelikleri bulunmayan başka bir kavimle karşılaşmıştır. Daha sonra muhtemelen sezeydeki dağlık bir bölgeye üçüncü bir sefer düzenlemiştir, bu sefer sırasında Ye'cûc ve Me'cûc diye anılan fesahtçı ve saldırgan bir kavim veya kavimlerden şikâyetçi olan bir halkla karşılaşmış, onların isteği üzerine söz konusu bölgedeki bir geçide demir kütleler ve ba-